

Наукове розуміння особистого досвіду в контексті функціонування та розвитку особистості.

Варіативність психічного розвитку великою мірою обумовлюється швидкими змінами сучасного соціального середовища. В процесі соціалізації особистість набуває досвіду, що є необхідною умовою її подальшого розвитку. Між тим, різні аспекти особистого досвіду можуть як оптимізувати останній так і ускладнювати його. Тому для психологічної науки актуальними залишаються питання, пов'язані з дослідженням змісту особистого досвіду. У зв'язку із зазначеним, мета даного дослідження полягає з'ясуванні сучасного наукового розуміння природи, змісту, детермінації особистого досвіду та його ролі у функціонуванні та розвитку особистості.

Складність досягнення поставленої мети обумовлена тим, що до недавнього часу термін досвід вчені використовували переважно контекстуально, але не в якості предмету спеціального дослідження. Як казав Б.Рассел, «слово «досвід» – одне з тих слів, яке філософи часто вживають, але якому рідко дають визначення» [7, с. 737]. Але це не зовсім так. Ще наприкінці XVII століття Дж Локк в своїй фундаментальній праці «Досвід про людське розуміння» (1690) описував людський досвід як розум у формі звички, навички чи звичаю. Пізніше, наприкінці XIX - початку XX століття

досвід стає центральним поняттям в теоріях багатьох відомих дослідників як філософів, так і психологів (У. Джемса, Дж. Дьюї, В. Вундта, М.М. Ланге, К. Левіна, Х. Хекхаузена, Ж. Ньюттена, Дж. Міда, К. Роджерса, А. Маслоу).

В контексті теорії "радикального емпіризму", У. Джемс розуміє досвід як даність, як безпосередній життєвий потік, що складає основу для подальшого відображення. Досвід, таким чином, за своїм обсягом співпадає з реальністю. А суб'єктивний досвід є джерелом збагачення свідомості. Свідомість за Джемсом - це вибіркова активність, вибір того, що індивіду потрібно.

Дж. Дьюї поставив питання про подвійну детермінацію досвіду, говорячи про біологічну детермінацію знизу та ціннісну зверху. Одиницею досвіду Дьюї вважав навичку, звичку. Засобом адаптації до будь-якої сфери суспільного життя є зміна звичок, відмова від старих та вироблення нових, більш ефективних і корисних. Для Дьюї зміст досвіду - це світ людських почуттів, переживань і активності, сфера звичної життєдіяльності. Погляди Дьюї набули свого розвитку в теоріях особистості К. Левіна, Х. Хекхаузена, Ж. Ньюттена.

Психологія як експериментальна наука, що виникла завдяки В.Вундту, заявила, що безпосередній досвід суб'єкта, який можна розкрити завдяки інтроспекції, є її предметом.

Досвід розглядається як особистісна цінність у сучасній гуманістичній психології з її феноменологічною орієнтацією. Найважливішим джерелом знання про людину є її суб'єктивний психічний досвід як екзистенційний стан, який можна усвідомити через переживання наявного буття "тут-і-тепер". Внутрішній досвід стає об'єктом осмислення для забезпечення можливостей подальшого саморозвитку. Самоактуалізація відбувається як все більш повне знання себе і свого внутрішнього досвіду. Прислуховуючись передусім до себе, а не до оточуючих, актуалізована особистість реалізує єдність емоційного та рефлексивного компонентів свого внутрішнього досвіду і стає вільною у виборі власного шляху, як стверджує К. Роджерс. А. Маслоу стверджував, що все знання, що стосується людського життя, є продуктом безпосереднього особистісного досвіду. Досвід нічим не можна замінити. Поняттєве пізнання корисне лише тоді, коли людина вже має знання експерієнтальне. Слова втрачають силу, якщо не спираються на реальний досвід. І навпаки - слова набувають сили, коли люди мають відповідний досвід.

Особливу увагу категорії "досвід" приділяють представники гештальт-психології, цікавлячись структурою і фактурою людського досвіду, тим, як реальність людини конструється, пристосовується, підтримується та проявляється (Енрайт, 2000). Цикл досвіду, що його інакше називають циклом контакту або циклом задоволення потреб, включає в себе кілька послідовних фаз, які забезпечують асиміляцію набутого, пережитого. Перша фаза - так званий пре контакт - може бути надто згорнутим у ділових людей,

які постійно поспішають, не прислуховуючись до своїх відчуттів, не помічаючи збуджень. Далі йдуть зав'язка, контакт, розв'язка та асиміляція набутого. Останню фазу, як свідчать спостереження, нерідко ігнорують представники слов'янського етносу, які дуже повільно навчаються на власних помилках, шукаючи старі граблі. Тло життя утворюють три елементи, на яких конструюється фігура -гештальт. Серед них - минулий досвід, незавершені справи та досвід актуальний. Коли людина плаває, мандрує, сажає квіти, працює за станком, їздить на мотоциклі, робить вино, пише картини, стрибає з парашютом, вона робить тло своїх переживань більш різнобарвним. Таке розмаїття особистого досвіду забезпечує більшу чуттєвість досвіду та більш гармонійне пристосування людини до різних ситуацій. Досвід не засвоюється поки залишається незакінченим. Він завжди шукає завершення, що нерідко заважає спонтанному процесу життя (Гінгер, 2002). Для повноцінного, глибинного контакту потрібно значно більше часу, ніж нам дозволяє культурна традиція. Заощаджуючи час, ми втрачаємо безпосередній досвід, адже говоримо символами і формулами, які надто стисло передають великі шматки вже кимось переробленого, неактуального на даний момент досвіду. Серед умов набуття безпосереднього, актуального досвіду є також збіг людських потреб, які дуже рідко актуалізуються у різних людей синхронно. Досвід є безпосереднім, посеїбичним життєвим потоком, виключно суб'єктивним, індивідуалізованим, окремим для кожного індивіда. Це екзистенціальна реальність, з якої свідомість вибирає те, що для неї потрібно (Польстер, 1999).

Вивчення особистого досвіду не входило до переліку актуальних задач радянської психології, в тому числі й української протягом майже всього ХХ століття. В сучасній українській психології ця категорія набуває все більшої популярності переважно завдяки працям О.М. Лактіонова, Н.В. Чепелевої, О.О. Зарецької, О.М. Назарук та ін. Проблема особистого досвіду розглядалась в контексті його наративізації (В.В. Андрієвська, І. Брокмейер, І.П. Ільїн, Р. Харре, Н.В. Чепелева) та семіотизації (О.О. Зарецька, Є.С. Калмикова, Дж. Комбс, Е. Мергентайлер, Д. Фрідман), які допомагають актуалізувати людські смисли, враження, переживання (Л.І. Божович, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн), які можуть ставати подіями (Н.А. Логінова, Т.М. Титаренко) та сприяють продуктивній взаємодії людини зі своїм досвідом (Є.С. Калмикова, І.А. Романова, І.Г. Чеснова). Існують дослідження різних аспектів засвоєння особистого досвіду тільки дітьми дошкільного (А.Е. Лагутіна) і шкільного віку (О.М. Назарук) та дорослими людьми (О.М. Лактіонов).

На думку О. М. Лактіонова [3], родовим поняттям по відношенню до досвіду є життєдіяльність. Особистість як активне начало творить життєдіяльність, дестабілізуючи таким чином умови свого буття, а досвід, навпаки, забезпечує стабілізацію нестабільного, використовуючи інформацію, що її накопичено в пам'яті, знання, уміння та навички.

Дослідник стверджує, що досвід набувається під впливом як біологічних, так і соціальних детермінант. За своєю природою він є результатом пристосувальної активності. Вирішуючи завдання адаптації до середовища, індивід це середовище певним чином реконструює переважно завдяки використанню усталених, стереотипних, фіксованих, зрозумілих для людини інтерпретаційних схем. Головна функція досвіду - забезпечення стійкої адаптації до повсякденності. Така адаптація досягається шляхом стимулювання певної мотиваційної спрямованості особистості.

Досвід складається з емоційних та когнітивних компонентів, які можуть бути більш-менш інтегрованими. Буденна, "партикулярна" особистість більше переживає свій внутрішній досвід емоційно, ніж осмислює, інтерпретує його. Рефлексивний компонент залишається відірваним від чуттєвого.

Досвід є і довербальною, дорефлексивною складовою свідомості, і складовою поствербальною, пострефлексивною. Відчуття наявності досвіду у певній сфері ніби не потребує розгорнутої аргументації, багатопверхових рефлексивних побудов. Є досвід, і цього достатньо, щоб прийняти певне рішення.

Досвід безумовно є особистісною цінністю, виступаючи найважливішим джерелом знання про людину, її життя, її минуле і майбутнє. Завдяки цілісності, органічності, включеності у плін життя, досвід завжди особистісно цінніший за штучні інтелектуальні побудови, поняттєві конструкції. Безпосередній досвід з його бажаннями, прагненнями, передчуттями, фантазуваннями, сумнівами, спогадами існує до наукової рефлексії і певним чином поза нею.

Н. В. Чепелева зазначає, що особистий досвід задається тими чи іншими життєвими ситуаціями і присвоюється людиною мов би «автоматично», без переробки та осмислення. При цьому він може бути як зовнішній, заданий об'єктивними ситуаціями, в яких першочергове значення належить зовнішнім обставинам, так і внутрішній, заданий суб'єктивними ситуаціями, які викликаються майже винятково психологічною готовністю суб'єкта, його актуальними потребами. Якщо особистий досвід людини, як сума її перебувань у різноманітних життєвих ситуаціях, був підданий вербалізації й рефлексії, мова йде про досвід особистісний [6]. Найбільш типові життєві ситуації, що повторюються протягом життя суб'єкта, у яких поведінка людей жорстко обумовлена, а наслідки дій часто санкціоновані, прийнято визначати як соціальні ситуації. Але життєвих ситуацій набагато більше, ніж соціальних, вони не мають таких жорстко обкреслених меж і вимагають гнучкого реагування залежно від конкретних життєвих обставин [4]. Саме в таких випадках виникає необхідність в перетворенні, реконструкції реальності, яка відображеної суб'єктом, в цілісні і завершені квазісистемні конструкти, коли з досить стандартних життєвих обставин створюється неповторна психологічна ситуація. Психологічна ситуація

виступає єдністю зовнішніх умов і їхньої суб'єктивної інтерпретації [5]. «Психологічна ситуація – відображення реальної життєвої ситуації у смисловій сфері людини» (Чепелева Н. В. [4, с. 134]). Психологічну ситуацію можна розглядати як фрагмент особистісного досвіду в процесі утворення.

Смисл виступає основою, глибинним рівнем феномену свідомості, що пов'язує воедино психологічну ситуацію та її переживання. Переживання може бути розкрито як специфічна діяльність смислопородження, перетворення глибинних структур особистості, «як особлива діяльність, особлива робота з перебудови психологічного світу, спрямована на встановлення смислової відповідності між свідомістю і буттям, загальною метою якого є підвищення свідомості життя» (Ф.Є. Василюк [1, с. 30]).

П.П. Горностай і С.В. Васьківська вважають, що психологічна ситуація – це контекст певного епізоду життя людини [2, с. 29]. Суттєва змістовна характеристика ситуації представлена у феномені подій. Саме подія є маркером ситуації. Подія, яка спонукає людину інтерпретувати, осмислювати те, що з нею відбувається і є одиницею особистого досвіду [6]. З позицій психологічної герменевтики *«подія - це не просто якийсь епізод нашого життя, якийсь випадок, що наклав відбиток на наше життя, змінив його, але це також епізод, випадок зафіксований, означений, тобто приведений у форму, яка дозволяє оповісти про нього іншому. Тобто випадок, про який ніхто не дізнався, про який нікому не розказано (хоча б самому собі), подією не являється. Звідси можна зробити висновок, що особистісний досвід, на відміну від особистого, який зароджується у життєвих ситуаціях і спирається на зовнішні події, має семіотичну природу, що виражається в текстуальній структурі, яка або накладаючись на реальність, стає її відображенням, або ж твориться разом з цією реальністю, зливаючись з нею»* [там же, с. 62]. Одиницею особистісного досвіду є смисл, який "згортає" подію, виступаючи опорою у розумінні себе або ж пред'явленні своєї позиції іншому.

Саме у контексті особистісного досвіду як результату інтерпретації ситуацій можна говорити про неподільність смислу і досвіду. Вираження досвіду, переживання світу або життя є актами інтерпретації (через мову), за допомогою яких люди надають сенс власному досвіду і роблять його зрозумілим для себе та інших (Уайт). При цьому якість вираження досвіду залежить від того, наскільки людям доступні інтерпретаційні ресурси, здатні забезпечити так звані "рамки зрозумілості", де що пов'язує та узгоджує події життя (Жорняк, 2001). Рамки зрозумілості є по суті інтерпретаційними рамками, які задають межі інтерпретації реальності, дозволяючи надати сенс тій чи іншій події. Ці рамки, як вже зазначалося, найчастіше задаються культурою, їх засвоєння забезпечує те, що можна назвати інтерпретативною компетенцією особистості. В зв'язку з цим виникає питання про характеристики особистості залежно від наявності в неї інтерпретаційних ресурсів. Однак ця проблема потребує окремого дослідження. особистісний досвід організується

у вигляді деякого ментального простору, котрий можна розглядати як області, що використовуються для об'єднання певної інформації. Такі області можуть являти собою, наприклад, світ, представлений на картині або ж в літературному творі; погляд на світ тієї чи іншої людини; ситуацію, локалізовану у часі або просторі; чиїсь індивідуальні надії; уявні події тощо. У цих просторах різні об'єкти або відношення між ними можуть розглядатися як такі, що існують безвідносно до статусу цих об'єктів та відношень у реальному світі. Простори породжуються та акумулюють інформацію в процесі обробки дискурсів (Лакофф, 1995).

Отже, сучасне наукове розуміння особистого досвіду дозволяє говорити про нього як про складову свідомості, яка має як біологічні так і соціальні детермінанти. Функція досвіду має стабілізуючий характер, що виражається в забезпеченні адаптації до повсякденності через стимуляцію мотиваційної сфери. В структурі особистого досвіду можна виділити емоційні й когнітивні компоненти, які мають зв'язки різного ступеня інтегрованості, та інтерпретаційні комплекси. Ці компоненти можуть існувати як у вербалізовані, відрефлексовані структури, так і латентні – надсвідомі (чи підсвідомі).

Родовим поняттям по відношенню до особистого досвіду є життєдіяльність. Досвід окремої людини виникає в життєвих ситуаціях, які з нею відбуваються. Подія є маркером будь-якої ситуації і, водночас, одиницею особистого досвіду. Плинні події, які зароджуються в тих чи інших життєвих ситуаціях, і будучи означені, осмислені та проінтерпретовані, трансформуються у досвід особистості.

Таким чином, досвід стає істинним надбанням особистості за умови внутрішнього смислового перетворення його структурно-функціональних елементів, в якому провідна роль належить інтерпретаційним комплексам. Функціонування і розвиток особистості в життєвому просторі великою мірою буде залежати від наявності в неї інтерпретаційних ресурсів, які забезпечують перетворення особистого досвіду в особистісний.

Література

1. Василюк Ф. Е. Психология переживания / Федор Ефимович Василюк. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 200 с.
2. Горностай П. П. Теория и практика психологического консультирования: Проблемный подход / Горностай Павел Петрович, Светлана Васильевна Васьковская. – К.: Наук. думка, 1995. – 128 с.
3. Лактионов А. Н. Координаты индивидуального опыта / Александр Николаевич Лактионов. – Харьков: Бизнес Информ, 1998. – 492 с.
4. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підручник. К.: Либідь, 1999. – 536 с.

Актуальні проблеми психології в закладах освіти

5. Основы психотерапии: Учеб пособие для студ. вузов кот. обуч. по спец. «Психология» и «Соц. Пед-ка» / Л. Ф. Бурлачук, И. А. Грабская, А. С. Кочарян. – К.: Ника-Центр, 2001. – 320 с.
6. Проблеми психологічної герменевтики. Монографія / За ред. Н. В. Чепелевої. – К.; Міленіум, 2004. – 276 с.
7. Рассел Б. История западной философии / Бертран Рассел. – Новосибирск: Изд-во НГУ. – 1997. – 815 с.